

Landbrukets kulturarv i forfall

Kulturhistoriker Sjur Harby er alvorlig bekymret for forfallet som truer landbrukets kulturarv. Skjer det ikke en rask endring, spår han at vi om 10 år står overfor en nasjonal katastrofe.

Arne Åsen

arne.aasen@bondebladet.no

- Vi befinner oss ved et kritisk punkt, der noe ennå kan gjøres. Men det må tas fatt raskt, mener Harby.

Han ber ikke for sin syke mor. Harby er uten landbrukstilknytning, sjøl om han er hedmarking, men forsøker å gjøre sitt for å sette temaet på dagsordenen. I juni trommet han sammen til seminar på Løten for å vekke oppmerksomhet om gjengrodd hager, lette tak, malingsflassende paneler, medtatte vinduer og gistne skorsteiner.

Umulig oppgave

Seminalet på Løten har en spesiell forhistorie som begynner med en artikkel i Aftenposten. Der satte journalisten Ulf Andenæs i april i år søkelys på noe av det mugg og forfall som kan skjule seg bak veggene på de tilsynelatende prektige flatbygdsgårdene folk flest ser fra bilvegen. Avisa rapporterer om påfallende stor lesereaksjon på artiklene – mest på godt, sjøl om enkelte også mente at overdimensjonerte bygninger bygd på gevinsten av husmenn og arbeidsfolks slit, får være bøndernes eget ansvar.

Ett eksempel på hvilke løft som må tas er garden Sælid ved Hamar, som med eget brenneri i sin tid sysselsatte over 100 personer. Bygningsmassen er dimensjonert etter datidas virksomhet - og inntekter. Samlet takflate for alle gardens små og store hus på 20 dekar.

I 2010 er 6-700 dekar dyrket mark tilbake. Flere bygninger leies ut til ulike formål, men både mann og kone har arbeid utenfor garden for å skaffe inntekter til sin umulige oppgave med å forsøke å ligge i forkant av tidas tærende tann.

Kongerom smuldrer

Kong Håkon overnattet på garden på sin flukt 9. april. I dag smuldrer takmaleriene i «kongerommet». Verdifulle tapeter skades av syre. En historisk boksamling i biblioteket er angrepet av mugg...

Eier Astrid Holm Hermansen forteller om kostnadsoverslag på 400 000 kroner bare for å fornye deler av et tak. Å reparere hele vindusveggen i ei hagestue er anslått til et par normale årslønner. Fagmessig restaurering av to vinduer er kalkulert til 120 000 kroner. Det offentlige er villig til å bidra med 30 000.

Allmenn problemstilling

Sælid med sin ballsal på 220 kvadratmeter er ikke noen gjennomsnittsgård i norsk landbruk, men

NOE Å HOLDE INTAKT: Den 220 kvadratmeter store ballsalen på Sælid ved Hamar er et eksempel på vedlikeholdsarven fra en annen tidsalder. (Foto: Sjur Harby)

mange bønder vil likevel kjenne seg igjen i problemstillingen med bygningsmasse og kulturlandskap fra en tidsalder som moderne landbruk verken har bruk for eller makter å finansiere vedlikeholdet av.

De 80 framtrøtte på seminaret på Løten kom fra seks fylker, og de samme utfordringene gjelder med litt forskjellige dimensjoner i alle bygder. De samme utfordringer gjelder i Sverige, Danmark og andre land.

- Kartlegging ikke nok

Det alvorligste er etter Sjur Harbys mening at det offentlige kulturerket i så liten grad fanger opp hva som skjer.

- Det holder ikke med prosjekter som registrerer antall røde låver ute av bruk. De er riktignok den mest iøynefallende delen av problemet, men låvene utgjør bare en del av sakskomplekset, sier han.

Og nå er han luta lei av registreringsrapporter som bare havner i en skuff når prosjektpengene er oppbrukt.

- Nå trenger vi ikke flere nye kartleggingsprosjekter som registrerer de samme verdiene en gang til. Det vi behøver nå, er en diskusjon om hvor mye vi skal bevare – 100 prosent? 50 prosent? Og eventuelt hvilke 50 prosent? spør han, utålmodig.

Verdier inne og ute

Under seminaret på Løten dokumenterte fagfolk noen av de verdier som forsvinner når vedlikeholdsbudsjettet strekker til verken ute eller inne.

Malerikonserverator og seniorforsker Jon Brønne ved Norsk Institutt er for eksempel opptatt av rikdommen i vegg- og dekorasjonsmaleriene som risikerer å bli skadet eller ødelagt i takt med bygningens forfall. Noe er fra 1600-tallet; noe fra 1700 og 1800-tallet, der hver periode med gode konjunkturer ga arbeid til omreisende kunstnere med Peder Aadnæs og Peder Balke er et par av de mest kjente navnene som rager opp over en underskog av utøvere i faget. Dekormalerhandverket døde ifølge Brønne egentlig ikke ut før malerrullens inntog i Norge i 1952.

Felles for mange av arbeidene er at de trenger omsorg og pleie,

NOK PRAT: Kulturhistoriker Sjur Harby vil ha handling, ikke flere utredninger, for å berge landbrukets kulturverdier.

konservering og restaurering og kunsten som er malt direkte på vegger og tak kan ikke uten videre berges ved å flyttes på museum, og.

Hagekulturen borte først

Videre tok landskapsarkitekt

Ingeborg Mellgren Mathiesen fra Arkade Landskap for seg hager og parker, som gjerne er det første som overlates til seg sjøl – før bygningene. Hun har registrert gamle 150 hager i Hedmark, anlagt i ei tid da arbeidskraft var billig, og noen hadde råd og inter-

esse for å holde seg med egen gartner. De var til dels av utenlandsk opprinnelse.

Klima og jordsmonn i Mjøsbgdene er gunstig og gamle dagbøker om hagestellet, bevarte regninger fra frøhandlere i Kristiania, hageplaner og tidlige foto-

- Må bevare «Innlandets fjord

Hvorfor angår det det egentlig samfunnet at store gardar på Østlandet forfaller? Anne-Liese Mellbye har et svar:

- I reiselivssammenheng er kulturlandskapet på flatbygdene det samme for innlandet som fjordene er for Vestlandet, sier hun.

- Og skal det være noe å vise fram, må kulturlandskapet framstå slik ut at det er behagelig for turistene å oppholde seg der, fortsetter Mellbye, som mange år har arbeidet med presentasjon av Norge på Grüne Woche i Berlin.

- Vi bør ha noe å vise fram utenfor Oslo på vegen til fjordene og Lofoten - og Innlandets gardar og kulturlandskapet rundt brukes da også i dag av det offisielle Norge som attraksjon ved ulike anledninger, konstaterer hun.

Tak og vinduer haster

Anne-Lise Mellbye mener det mange steder er behov for akutte tiltak med tak og vinduer for å ivareta kulturarven, i håp om

bedre tider med mulighet til å gå grundigere til verks.

Den tidligere lederen i Norges Bondekvinneforbund bor sjøl på den store garden Grefsheim på Nes i Hedmark, og innser at hun kan beskyldes for å være inhabil i spørsmålet om hvorfor landbrukets kulturarv er et samfunnsanliggende. Men sjøl bruker Mellbye bevisst ikke uttrykket «storgarder».

Ikke så store

- Det finnes ikke storgarder i Norge. Mange av de større enhetene i Norge ville sannsynligvis ikke vært regnet som drivverdige hvis de lå i Skåne eller Danmark ut fra arrondering og vekstdøgn.

Like fullt er det et faktum at bygninger på den type bruk vi

snakker om, står overfor formidable restaureringsoppgaver.

- Store bygninger er ikke tilpasset dagens levesett og inntekter. Det hevdes at eierne fort møter kostnader på 150 000 til 200 000 kroner bare i konsulentonorarer om hvordan restaureringa bør utføres før det er gjort noe som helst, fortsetter hun.

Reiselivsein gir mest

Reiseliv er ideen som oftest kastes ut som redningsplanke når behovet for nye inntektskilder i landbruket kommer på tale. Per Eilif Sandberg på Hoel gård på Nes i Hedmark er en av dem som har prøvd siden 90-tallet.

- Jo, hos oss har vi fire bein å stå på - potet, korn, kylling og reiseliv, og reiselivsbiten er nå klart den største inntektskilden av disse, opplyser han.

- Det sier jo noe om at vi har lykkes bra med reiselivet, men det gir også grunn til å reflektere litt over hva det forteller om inntektsnivået i dagens landbruk. Det er jo ikke akkurat noe småbruk vi driver, sier Sandberg.

Anne-Liese Mellbye.

INNFELT FOTO: Utsmykninger som denne i taket på Sælid, kan ikke reddes ved å flyttes på museum. (Foto: Sjur Harby)

grafier, vitner om en hagekultur som har ligget på avansert plan i plantevalg og design. Påvirkninger fra europeisk hagestil er ofte påtakelig, med lysthus, springvann, dokkestuer, terrasser og fiffige romantiske detaljer som i dag er forsvunnet eller i ferd med å bli

borte. Samtidig forvirrer kunnskapen om beskjæring og hagestell.

Mellgren Mathiesen synes det er et tap, og slår et slag for ikke å glemme hagenes betydning for totalopplevelsen av nærmiljøet, identitet, slektsbånd og tilhørighet.

er» for turistene

Garden ved Mjøsas bredder på vel 1330 mål innmark.

Savner skattefradrag

Sjøl om reiselivsinntektene hjelper på, gjør de imidlertid ikke vedlikeholdskostnadene til noen fornøyelse på Hoel, heller. Sandberg var av dem som engasjerte seg da skattefradraget for vedlikeholdskostnader forsvant i 2005.

- Jeg var i dispuTT med den daværende finansministeren og spådde at dette vil skape forfall. Jeg har fått rett, men utviklinga på de fem åra har skjedd fortere enn jeg forutså, sier Sandberg.

- Tilskudd, litt tveegget

Han synes skatt er et bedre grep for å lette vedlikeholdet enn å rope for høyt på offentlige tilskudd.

- Det kan være et tveegget

Per Eilif Sandberg

sverd, sier Sandberg, som er vel kjent med at negative holdninger til den delen av landbruket han representerer, aldri er langt under overflaten. Det viste for eksempel leserreaksjonene som kom til Aftenposten da avisa i våres skrev om vedlikeholdsbehovet på store gardsbruk i Hedmark.

- Vi merket tendensene sjøl da vi begynte med reiseliv. Men det skal også sies at holdningene har endret seg. I dag møtes vi med en hyggelig respekt. Den jevne mannen i gata har noe bondeblood i årene, og jeg tror ikke at folk flest vil at denne kulturen skal svinne hen, sier han.

- Lønnsomhet viktigst

- Bonden kan imidlertid ikke leve av skattefradrag og tilskudd og reiseliv kan heller ikke løse alle problemer; oppsummerer Per Eilif Sandberg.

- Den økonomisk lønnsomheten i de ulike landbruksproduksjonene må ligge i bunnen. Og det er og blir utfordrende, sier han.

- Ofte mye søknadsarbeid for lite

Ingeborg Sørheim på Sveinhaug gård i Ringsaker er frustrert over hvor mye papirmølle som må til i kampen om norsk kulturminneverns moderate tilskuddspotter.

- Jeg har lest at det ved fire norske universiteter årlig brukes 92 årsverk på å skrive søknader om penger til prosjekter som får avslag. Det forbauser meg ikke. Mon tro hvor mange årsverk som brukes på det i landbruket, undres hun.

Garden har gamle tradisjoner med skysstasjon- og pensjonatdrift, og med beliggenhet rett ved Pilegrimsleden, har Sørheim gjenopptatt pensjonatvirksomheten i historiske omgivelser. Der har hun også selskaper, kulturarrangementer og kunstutstillinger. Videre leier hun ut ei seter og holder åpne hagehistoriske markeder. Hun er også sentral i nettverket *Mjøsgardene* som samarbeider om å åpne hus og tun for publikum, og har nettopp arrangert restaurerings-safari på Sveinhaug sammen med en annen gard i Ringsaker og en i Stange.

Sørheim har i alt 10 hus, pluss hage, å restaurere hjemme og på setra, og har sin handlingsplan for de kommende 12 år framover med en «prioritert plan» for den nærmeste fire.

Det kan fort kan ta et år saksbehandling før en får svar på søknader om beløp som kan være nede i størrelsen 15-20 000 kroner. Ved eventuell anke eller fornyet søknad går det fort et år til. Og etterpå må det skrives rapport.

For å sette dette i perspektiv til kostnadsnivået, har det for

SØKER OG SØKER: Ingeborg Sørheim på Sveinhaug i Ringsaker har 12-årsplan for restaurering av ti hus på eiendommen. Potetbua bak er ikke i bruk et av prosjektene som volder hodebry å finansiere bergingsaksjon for.

eksempel kostet 200 000 i bygningsopprusting å sette i stand et seterfjøs for utleie til hesteturisme, pluss 100 000 i møblering og utstyr, og da snakker vi om helt spartansk komfort.

- Behovet for tilskudd vil alltid være der, men skattefradrag på vedlikeholdskostnadene ville vært et ubyråkratisk og effektivt

grep som kunne tatt unna for mye av søknadsbunken. Dette bør innføres for verneverdige bygninger både i by og bygd. Slike ordninger finnes i andre land, og da avverger en også at landbruket risikerer å få særfordeler. For det vil jo være ille..., sier Ingeborg Sørheim.

Skattefradrag djupt savnet

Skattefradraget for vedlikeholdsutgifter som forsvant i 2005 forverret situasjonen for vedlikehold av de gamle store våningshusa i landbruket.

Høyre-politikerer Per Kristian Foss pålegges et stort ansvar for at vedlikeholdsbehovet i landbrukets bygningsmasse skyter fart. Det var i hans finansministertid skattefradraget forsvant, og advokat i Norges Bondelag Jan Bangen rettet tungt skyts mot Foss under kulturminnevernseminaret på Løten tidligere i sommer.

- Foss lukket både ører og dører, sa han om det som skjedde da fradragsretten på vedlikeholdskostnader forsvant for fem år siden.

- Kompensasjon uteblir

Bondelaget advarte mot hva som ville komme til skje, men opplevde ifølge Bangen en *voldsom arroganse* fra Finansdepartementets ledelse. Og kompensasjonen som ble lovet gjennom andre kilder, er ikke kommet. Vedtaket hadde den konsekvens at det var få handverkere ledig høsten 2005. Siden har ordretilgangen fra landbruksnæringa dabbet kraftig av.

- De færreste bønder makter vedlikeholdet på gardene sine uten andre inntekter, sier Bangen.

- Vil ha retten tilbake

Fradragsretten på våningshusa hadde en grensdragning mellom vedlikehold og påkostning, og var etter Bondelagets oppfatning en grei, ubyråkratisk og treffsikker ordning. Ettersom fradraget gjaldt for jordbruksinntekt, bidro det dessuten til å holde oppe jordbruksdrift.

Fradragsrett overflødiggjør ikke behovet for tilskudd, men organisasjonens mål er å få denne retten gjeninnført som en basis for å sette fart i vedlikeholdet.

- Ta vare på mulighetene

Inntil så eventuelt skjer, konsentrerer Bangen og hans kolleger seg om å gi råd om hvilke muligheter som likevel finnes i regelverket. Her er det for eksempel verdt å merke seg at fradragsretten fortsatt gjelder for utleie av *kårbolig*, og det er relativt fleksible regler for hvilket hus på garden som kan nyttes som *kårbolig*. Der det er to hus, er det altså teoretisk mulig til en hver tid mulig å drive fradragsberettiget vedlikehold på det ene.

Advokat Jan Bangen i Norges Bondelag

Det er lov å ta leie av egne barn, men det må vel å merke være reelle beløp.

Videre anbefaler han å bruke vedlikeholdskostnadene som grunn til å forsøke å søke fritak fra eiendomsskatt i de kommuner som har dette. Fredede hus har automatisk krav på fritak.

Momsfradrag

Det er også mulig å få momsfradrag på driftsbygninger som leies ut til avgiftspliktige næringsdrivende. Utleie til egen næringsvirksomhet er intet unntak, men vær obs på at bruk av bygningene til egne fritidsformål kan stikke kjepper i hjulene.

- Her er mange i dag på grensa når det gjelder seterhus, advarte Bangen.

- Få rett takst

Relevant for økonomien til å drive vedlikehold er også taksten som legges til grunn på eiendommen ved generasjonsskifte. Der det er odelsrett på eiendommen, låser dette mulighetene for fri omsetning, og bygninger av historisk betydning kan ha negativ økonomisk verdi nettopp på grunn av og store vedlikeholdskostnader og små inntektsmuligheter, påpeker Bangen.

Se også Ytring på side 2